

УДК 94(177)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/76-2-2>

Фарідун МАЙНАЄВ,
 orcid.org/0000-0002-5280-177X
 кандидат педагогічних наук
 farid.mainaiev@gmail.com

РОЛЬ І МІСЦЕ ТЕРОРУ В ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ВИСВІТЛЕННЯ АКЦІЙ У ЧАСОПИСІ «СУРМА»

Автором порушено питання терору в діяльності Української військової Організації. Мета статті полягає у висвітленні ролі терору в діяльності УВО, розкритті ідеологічного та етичного обґрунтування терору самою організацією, визначенні терору, його цілей і завдань, розгляді терористичних акцій за допомогою часопису «Сурма». Наведено цілі УВО та визначення дефініцій «терор» і «тероризм». Названо причини, які унеможливили боротьбу УВО проти польської окупації мирними методами. Проаналізовано визначення терору з позиції Військової організації, а також його класифікацію у формі поділу на терор як засіб самооборони та терор як засіб агітації, окреслено відмінності між ними. З'ясовано, що кожний терористичний акт містить у собі одразу елемент самооборони та елемент агітації, який, залежно від конкретної акції, може виконувати основну або другорядну функцію. Визначено цілі й завдання кожного виду терору. Терор як засіб самооборони, окрім оборони, мусив сприяти захисту прав народу та його честі й гідності, активізації революційних настроїв у суспільстві, підвищенню престижу організації, підризу сили та авторитету ворога. Терор як засіб агітації мав надавати розголосу наслідки польської репресивної політики, поляризувати суспільство. З'ясовано, як організацією підтримувався терор з етичних норм. Він виправдовувався правом на самооборону, диспропорцією в ресурсах та польським досвідом терору, коли польські землі входили до складу російської імперії. Проаналізовано подання новин про терор у часописі «Сурма», визначено об'єкти терору – цивільні чиновники, провокатори, працівники силових структур. Розглянуто причини вбивства, реакцію польської влади, моральну характеристику вбитого, що є завжди негативною. Визначено, що в часописі були присутні анонси майбутніх терактів, заклики до населення ставати до боротьби у формі диверсії та саботажу, фінансово підтримувати організацію. Резюмовано, що терор із боку УВО був лише інструментом, типовим для тих часів, закономірною відповіддю на польську асиміляційну й дискримінаційну політику, репресивні заходи.

Ключові слова: Українська військова організація, терор, терористичний акт, репресії, агітація, самооборона.

Faridun MAINAIEV,
 orcid.org/0000-0002-5280-177X
 Ph.D. of Pedagogical Sciences
 farid.mainaiev@gmail.com

THE ROLE AND PLACE OF TERROR IN THE ACTIVITIES OF THE UKRAINIAN MILITARY ORGANIZATION: THEORETICAL JUSTIFICATION AND COVERAGE IN THE MAGAZINE “SURMA”

The author addresses the issue of terror in the activities of the Ukrainian Military Organization (Ukrainska Viiskova Orhanizatsiia [UVO]). The article aims to highlight the role of terror in UVO's activities, reveal the ideological and ethical justifications for terror by the organization, define terror, its goals, and objectives, and examine terrorist actions through the magazine “Surma”. The objectives of UVO and the definitions of “terror” and “terrorism” are provided. The reasons that made it impossible for the Ukrainian Military Organization to resist the Polish occupation by peaceful methods are identified. The article analyzes the definition of terror from the perspective of the Military Organization and classifies it into terror as a means of self-defense and terror as a means of agitation, outlining the differences between them. It is found that each terrorist act contains elements of self-defense and agitation, which, depending on the specific action, can serve either a primary or secondary function. The goals and objectives of each type of terror are defined. Terror as a means of self-defense aimed to protect people's rights, honor, and dignity, activate revolutionary sentiments in society, increase the organization's prestige, and undermine the enemy's power and authority. Terror as a means of agitation was intended to publicize the consequences of the Polish repressive policy and polarize society. The article explains how the organization supported terror based on ethical norms, justifying it by the right to self-defense, the disparity in resources, and the Polish experience of terror when Polish lands were part of the Russian Empire. The presentation of news about terror in the magazine “Surma” is analyzed, identifying the targets of terror – civil officials, provocateurs, and law enforcement personnel. The reasons for the murders, the reaction of the Polish authorities, and the

moral characteristics of the murdered individuals, which are always portrayed negatively, are considered. The magazine's content included announcements of future terrorist attacks, calls to the population to engage in sabotage, and requests for financial support for the organization. In summary, the article concludes that the terror conducted by UVO was a tool typical of that era, a natural response to the Polish policies of assimilation, discrimination, and repression.

Key words: *Ukrainian Military Organization, Terror, Terrorist Act, Repression, Agitation, Self-Defense.*

Постановка проблеми. Українська військова організація (УВО) діяла в надзвичайно складних умовах польської окупації в 20–30-х роках ХХ ст., ставлячи за мету відновлення української державності. Одним із методів її досягнення, на думку лідерів УВО, був терор. Дослідження цього аспекту є важливим у сучасних умовах, оскільки росія, маніпулюючи історією українсько-польських відносин, намагається внести розлад між Україною та Польщею. Вивчення історії УВО, її цілей та діяльності й у т. ч. терору як однієї з форм спротиву польській асиміляційній та дискримінаційній політиці потенційно є одним з інструментів української контрпропаганди. УВО є провісницею Організації Українських Націоналістів (ОУН), і розуміння цілей, мотивів та діяльності ОУН необхідне для розуміння більш пізнього етапу розвитку українського національно-визвольного руху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що за останні п'ятнадцять років УВО було приділено недостатньо уваги з боку українських науковців, хоча різні аспекти діяльності цієї організації розглядалися в окремих наукових доробках, серед яких, наприклад, монографія І. Гаврілова «Західна Україна у 1921–1941 роках: нарис історії боротьби за державність» (2012). Б. Галайко (2009) в одній зі своїх розвідок із зазначеного питання, посилаючись на мемуари учасників націоналістичного руху, використовуючи сучасні дослідження українських і польських істориків, архівні документи, аналізує передумови утворення УВО. І. Хома (2022) порушує питання діяльності Є. Коновальця після його служби в армії Української Народної Республіки (УНР) у контексті створення нової військової організації в серпні-листопаді 1920 р. та досліджує маловідомі факти діяльності творця ОУН на чолі Військової організації в Східній Галичині наприкінці 1921 р. – у жовтні 1922 р. Утім, терор як окремих аспект діяльності УВО ґрунтовно не розглядався.

Завдання статті полягає у висвітленні терору в діяльності УВО, дослідженні ідеологічного обґрунтування терору самою УВО, а також вивченні цих аспектів у видавничих матеріалах УВО, зокрема в часописі «Сурма».

Виклад основного матеріалу. УВО була нелегальним військово-революційним (згодом військовим та революційно-політичним) об'єднанням, що

ставила за основну мету відновлення самостійної української держави. Це об'єднання діяло в умовах, коли переважна частина західноукраїнських земель унаслідок Ризького миру (1921) та ради амбасадорів (1923) опинилася в складі Польщі.

УВО ставила перед собою такі цілі (Сурма, 1928, квітень: 1-2):

- 1) пропаганда революційного шляху становлення незалежної України серед населення;
- 2) підготовка кадрів для ведення боротьби у випадку повстання, внутрішніх потрясінь у Польщі, війни;
- 3) пропаганда та пошук союзників для забезпечення міжнародної підтримки своєї боротьби;
- 4) створення самостійної української держави;
- 5) створення сили, що здатна захистити новостворену державу.

Отже, як саме нелегальне становище УВО й декларовані нею цілі, так і польська асиміляційна та дискримінаційна політика унеможлилювали мирну діяльність організації, та, що цілком законно, зробили терор одним із дієвих методів боротьби з польською окупацією.

Терор та тероризм, за визначенням «Енциклопедії історії України», це «злочинні дії, спрямовані на залякування організації або неорганізованої спільноти з метою домогтися очікуваного результату. Поняття «терор» пов'язують із діями держави, а «тероризм» – із діями недержавних організацій або окремих осіб» (Енцикл. іст. України, 2024). Це визначення не збігається повною мірою зі змістом діяльності УВО, яку її учасники називали терором. Ми пропонуємо звернутися до видавничих матеріалів військової організації, зокрема часопису «Сурма», для розуміння того, що, на думку членів УВО, власне, було терором, і в подальшому врахувати це під час аналізу їх бачення цього аспекту боротьби за власну державність.

Члени УВО розглядали терор у двох проявах: як засіб самооборони та як засіб агітації.

Терор як засіб самооборони, на їх думку, «...це найстрашніша зброя в руках підпольної організації. Це зараз істотний найсильніший аргумент, коли всі вищі вже вичерпані, або, коли, наперед відомо, що вони будуть безуспішні» (Сурма, 1929, січень, I ч.: 2). Відстоювалася точка зору, що сам характер боротьби спонукає організації використовувати методи терору, незважаючи ні

на моральний аспект, ні на дискусії щодо доцільності використання терористичних методів. Тобто терор розглядався лідерами УВО як останній засіб боротьби за свої цілі, найстрашніший та найнебезпечніший засіб, до якого слід підходити як найобережніше.

Терор як засіб самооборони в ракурсі діяльності УВО був не тільки необхідним із практичної точки зору, але й виправданим в очах її членів із етичної точки зору.

Із практичної позиції авторами статей «Сурми» вказується на диспропорцію сил держави (Польщі) та організації (УВО). Наголошується, що в розпорядженні держави є бюрократичний апарат, силові структури, фінансова база й, що важливіше, функція законотворчості, тобто можливість вести боротьбу з підпільною організацією законним шляхом і самій визначати, які методи боротьби є законними.

З етичної позиції терор виправдовувався членами УВО тим, що держава, маючи широкі можливості для ведення боротьби з підпільними організаціями, переходить межу законності, фактично діє як садист або дикун (Сурма, 1929, січень, I ч.: 2). УВО відкрито звинувачує Польщу (небезпідставно) в незаконних арештах, перевищенні в декілька разів максимального терміну утримання людей під вартою, психічному насильстві над ув'язненими, побиттях, тортурах, звалтуваннях, позасудових стратах. Тобто державою порушуються базові людські права. Беззаконня реалізуються з позиції права сильного, відчувши слабкість, держава не зупиниться. У якості мирних форм протесту через шпальти «Сурми» пропонується голодування ув'язнених і суспільний розголос (як у межах держави, так і за кордоном), а сам терор використовувати тоді, коли відповіддю на ці засоби держава відповідає ще ширшими репресіями (Сурма, 1929, січень, I ч.: 2-4). Власне, тоді й треба, на думку лідерів УВО, вдаватися до терору для свого захисту. Отже, терор виправдовується ними, коли він є відповіддю на насильство.

Окрім, власне, самооборони, у терору були й інші цілі та завдання: помста (де виконавцем є член організації, а суддею – народ), захист прав народу, захист честі нації, підвищення престижу організації, активізація революційних настроїв у суспільстві, підриг сил й авторитету ворога, залякування його (Сурма, 1929, січень, I ч.: 3-4).

Терор не був ні ціллю, ні кінцевою метою діяльності організації. Керівництво УВО вбачало в ньому лише інструмент, який мав завадити полякам закріпитися на українських землях, але він не міг (і не мав) досягти реалізації основного

завдання – звільнити землю від окупантів. Виконати це могли лише повстання та війна.

Терор як засіб агітації використовувався для привернення уваги суспільства (як всередині держави, так і за кордоном) до безправства, що чинила Польща (економічні утиски, асиміляційна та дискримінаційна освітня й релігійна політика, релігійні та політичні переслідування). Терор як засіб агітації є другорядним порівняно з терором як засобом самооборони, оскільки важливіше було покарати ворога. Що в терорі первинне, самооборона чи агітація, визначала специфіка кожного окремого завдання, але в кожному терористичному акті завжди були присутні ці дві складові. Наприклад, при вбивстві провокатора на перший план виходила самооборона, оскільки смерть провокатора не тільки припиняла його діяльність, але й слугувала попередженням для інших. І вже другопланово йшла агітаційна складова. А при вбивстві чиновника (наприклад, зі сфери освіти), агітаційна складова вже була первинною, оскільки таке вбивство слугувало для привернення уваги до дискримінації та асиміляції у сфері освіти (Сурма, 1929, січень, I ч.: 4).

Власне, терор, на думку авторів «Сурми», як засіб агітації має сприяти поширенню впливу як на своє та вороже населення, так і на міжнародну спільноту. Своему населенню він має показати, що ворог не всесильний, спонукати до рішучих дій, осмислення політичних реалій. Терор повинен відокремити своїх від чужих. Фактично мова йде про поляризацію суспільства в Польщі, де більшість (поляки) пригнічує меншість (українці), про розпал та каналізацію майбутніх виступів. Ворожому населенню терор, на переконання ідеологів УВО, демонструє, що українці є окремим від поляків народом, «смертельним ворогом Польщі» (Сурма, 1929, лютий-березень, II ч.: 4-5), що український народ не піддасться асиміляції та не бажає бути частиною польської держави, показати безперспективність прагнень Польщі закріпитися на західноукраїнських землях. Тобто існувала необхідність унаочнення ворожому населенню несприйняття польської окупації та готовність до боротьби за незалежність. Міжнародній спільноті терор також мав продемонструвати, що українці не є поляками, показати, що в Польщі немає прав на західноукраїнські землі. Саме завдяки терору український борець, як стверджує автор, мав створити позитивний імідж в очах міжнародного суспільства, оскільки він боровся з ворогом, у розпорядженні якого було набагато більше ресурсів, боровся за свою землю, за свій народ (Сурма, 1929, лютий-березень, II ч.: 4-5).

У якості аргументації своєї візії терору УВО апелювала до польського досвіду боротьби за власну державність із використанням терористичних методів. «Возьмім примір із визвольних змагань тих-же самих поляків. Колиб не вічні неспокої в Королівстві, повстання, розрухи, неперервний ланцюх агентатів, засудів, арештів то чи польська справа булаб голосна, хочби тільки у самій Росії? Польський терор переконував кожного москаля, що є в Росії нарід, якого ні один член не назве себе «руським», який не хоче бути під московським ярмом і ніколи на нього не погодиться...» (Сурма, 1929, лютець-березень, II ч.: 4-5).

УВО у своїй боротьбі не обмежувалася лише теоретичним обґрунтуванням необхідності терору. На сторінках «Сурми» знаходимо також інформацію про здійснені терористичні акти, заклики, звернені до цивільного населення, до саботажу та диверсій, інформація про вбивства польських чиновників та про виявлених провокаторів тощо.

У випуску «Сурми» за січень 1927 року розміщено статтю «Новий стріл», у якій інформується про вдалий замах у Львові на польського чиновника Станіслава Собінського, що обіймав посаду шкільного куратора. Автором пояснюється, чому саме на цього посадовця зчинено замах, якою була реакція польської влади на цей акт, акцентується увага на розумінні виконавцем необхідності вбивства, мотивах УВО, критикується жалість до вбитого. Зі статті стає зрозуміло, що вбитий С. Собінський сприяв реалізації асиміляційної та дискримінаційної політики Польщі у сфері освіти: «...на твердий камінь львівської землі звалилось тіло того, який ще перед кількома годинами видавав дальші засуди смерти на українське шкільництво і в своїй буті гримав кулаками в стіл на українських громадян, які прийшли домагатись до нього належного їм права» (Сурма, 1927, січень, I ч.: 6). Окремо наголошується, що виконавець не сумнівався в доцільності скоєного. Стає зрозумілим, що відповіддю на вбивство чиновника з боку польської влади стали масові арешти та спроби агентів знайти виконавця, що не увінчалися успіхом. Цілі та задачі акції досяглися, оскільки вбивство отримало міжнародний розголос, полякам же було продемонстровано, що є сила, яка здатна чинити опір, організація, члени якої підуть на смерть, а відповіддю на утиски стане терор. Тих же, хто засуджував убивство, піддавали критиці, називаючи таку точку зору «псевдолицарськістю», та нагадували про польську політику (Сурма, 1927, січень, I ч.: 6).

У випуску за березень 1927 року в статті «Боротьба без зброї» доводиться, що виконати

головну мету – здобути незалежну національну державу – без бою не вийде. Автором висловлено думку, що через диспропорцію ресурсів супротив повинен акцентуватися на асиметричній дії, у т. ч. на терорі. Населення закликають до боротьби шляхом диверсій, саботажу, передавання УВО інформації, надання організації матеріальної допомоги. «На насильство поповнене і поповнюване над нами, кожний шлях і всі засоби боротьби зглядно оборони є для нас добрі, оскільки вони наносять ворогові шкоду» (Сурма, 1927, березень, II ч.: 2-3). Але виконання акцій насильницького характеру «Сурма» пропонує залишити підготовленим бойовикам організації.

У цьому ж випуску є й інша стаття «Вистерігайтесь провокаторів», у якій наводиться список зі встановлених провокаторів (5 осіб), указується їх імена та прізвища, описується зовнішність, повідомляється рід занять, вік, інформується про місце, де їх можна знайти (Сурма, 1927, березень, II ч.: 8).

У випуску за жовтень 1927 року в статті «Роля індивідуального терору в підпольній боротьбі» обґрунтовується необхідність терору, його вплив на населення та надається етична оцінка цього аспекту. Читачеві роз'яснюється, що терор – це акт самооборони. У разі виникнення в читача запитань щодо етичності таких методів боротьби автор пропонує подумати, чи дотримуються поляки етики та моралі й називає польську політику екстермінаційною. Доводиться необхідність терору, оскільки він має показати полякам готовність до спротиву. Уникнення терору, на думку автора статті, лише підсилює в поляків почуття безкарності та заохочує їх до подальших репресій (Сурма, 1927, жовтень, III ч.: 2-3).

У випуску за листопад 1927 року привертає увагу стаття «Напад на постерунок», у якій описуються причини акту, підготовка до нього та напад на польський відділок поліції. Серед причин згадується дискримінаційна польська політика: «...будинок української культурної інституції, обсаджений від українсько-польської війни польською поліцією. Там, де бив живчик українського життя в час визвольних змагань, там тепер розпаношилися наші кати» (Сурма, 1927, листопад, IV ч.: 2). Безпосередня причина обрання відділку – утримання та катування в ньому членів УВО. Розвідкою було встановлено кількість польських поліцейських – 17, кількість людей в патрулі, коли вони виходять на чергування, та яка в них зброя (кріси (рушниці) залишалися в будівлі, для патрулювання міста бралися револьвери). Було виявлено, де зберігаються кріси та документи з даними про місцевих українців, а також проаналізовано активність на вулиці

та можливість спостереження (Сурма, 1927, листопад, IV ч.: 3-4). Саму операцію ретельно й детально сплановано: визначено відстань між учасниками нападу, хто й де стоїть. Першочергова задача – захоплення крісів, оскільки в нападників було лише два револьвери. Безпосередньо сам бій «Сурма» не описує, але зосереджується на його наслідках: «На другий день труси, арешти, переслідування. З воєвідства приїхали посіпаки, бо місцевих не було вже. Остали лише три поліцаї... Преса мовчала... мовчить і по нині. Хоч і мали винувників в руках – та не було доказів; усі мовчали, як мур... Власть імущі дорого оплатили свою службу катів» (Сурма, 1927, листопад, IV ч.: 4-5).

У випуску за грудень 1927 року в статті «Хроніка» примітні три новини. Перша – самогубство співробітника польських силових структур під псевдонімом Кат, смерть якого була радо зустрита видавцями. «Сурма» звинувачує Ката в садизмі, тортурах та заохочення до цього польського суспільства. На нього готувався замах з боку УВО, але реалізувати його не встигли. Друга – убивство Михайла Гука, який згадувався як провокатор у випуску за березень цього ж року. Власне, за підбурництво він і поплатився життям. Третя – пові-

домлення, що слідство (щодо вбивства Гука) веде суддя Янушвські, якому УВО обіцяє приділити увагу, тобто анонсує новий замах (Сурма, 1927, грудень, V ч.: 8).

Висновки. Отже, терор посідає одне з важливих місць у діяльності УВО. Через часопис «Сурма» населення інформувалося про те, що таке терор, які його види. Терор був для УВО найстрашнішою зброєю, останнім аргументом. «Сурма» виправдовувала його застосування з етичної точки зору. На шпальтах часопису також публікувалася інформація про здійснені акції терору, робилося анонсування. Але потрібно розуміти, що терор в діяльності УВО був лише інструментом, цілями якого було привернення уваги до порушення прав українців польською владою, помста, поляризація українського та польського населення, надихання українського населення на боротьбу. Терор не мав та не міг здобути незалежну державу, для цього були інші інструменти – повстання та війна. Терор із боку УВО був закономірною відповіддю українського суспільства на польську репресивну політику. Практика його застосування підпільними організаціями національно-визвольного напрямку була досить поширеною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дещо про діяльність і плани У.В.О. *Сурма*. 1928. Квітень. С. 1-2.
2. Терор і тероризм. *Інститут історії України*. URL : <http://history.org.ua/?termin=Teroryzm> (дата звернення: 23.06.2024).
3. Терор як засіб самооборони. *Сурма*. 1929. Січень. ч. 1(16) С. 2-4.
4. Терор як засіб агітації. *Сурма*. 1929. Лютий-Березень. ч. 2-3(17-18) С. 3-5.
5. Новий стріл. *Сурма*. 1927. Січень. Ч. 1. С. 6.
6. Боротьба без зброї. *Сурма*. 1927. Березень. Ч. 2. С. 2-3.
7. Вистерігайтесь провокаторів. *Сурма*. 1927. Березень. Ч. 2. С. 8.
8. Роля індивідуального терору в підпольній боротьбі. *Сурма*. 1927. Жовтень. Ч. 3. С. 3-4.
9. Напад на постерунок. *Сурма*. 1927. Листопад. Ч. 4. С. 3-5.
10. Хроніка. *Сурма*. 1927. Грудень. Ч. 5. С. 8.

REFERENCES

1. Deshcho pro diialnist i pliany U.V.O. [Something about the Activities and Plans of U.V.O]. *Surma – Surma*, 1-2. [in Ukrainian].
2. Teror i teroryzm [Terror and Terrorism]. *Instytut istorii Ukrainy – Institute of History of Ukraine*. <http://history.org.ua/?termin=Teroryzm> [in Ukrainian].
3. Teror yak zasib samooborony [Terror as a Means of Self-Defense]. *Surma – Surma*, 1(16), 2-4. [in Ukrainian].
4. Teror yak zasib ahitatsii [Terror as a Means of Agitation]. *Surma – Surma*, 2-3(17-18), 3-5. [in Ukrainian].
5. Novyi stril [New Arrow]. *Surma – Surma*, 1, 6. [in Ukrainian].
6. Borotba bez zbroi [Fighting without Weapons]. (1927). *Surma – Surma*, 2, 2-3. [in Ukrainian].
7. Vysterihaites provokatoriv [Beware of Provocateurs]. *Surma – Surma*, 2, 8. [in Ukrainian].
8. Rolia indyvidualnoho teroru v pidpolnii borotbi [The Role of Individual Terror in the Underground Struggle]. *Surma*, 3, 3-4. [in Ukrainian].
9. Napad na posterunok [Attack on a Police Department]. *Surma – Surma*, 4, 3-5. [in Ukrainian].
10. Khronika [Chronicle]. *Surma – Surma*, 5, 8. [in Ukrainian].